

**KONFERENCIJA DIFRAKCIJE KOMPOZITORSKOG,
MUZIČKO-TEORIJSKOG, PEDAGOŠKOG I
DRUŠTVENO-KULTURNOG STVARANJA
BERISLAVA POPOVIĆA
(PRIKAZ MUZIČKO-TEORIJSKIH RADOVA)**

Ivana Ilić

Univerzitet umetnosti u Beogradu
Fakultet muzičke umetnosti
ivanailic@fmu.bg.ac.rs

Primljeno / Received 07. 09. 2022.
Prihvaćeno / Accepted 31. 10. 2022.

U periodu od 30. novembra do 2. decembra 2021. godine, u povodu obeležavanja 90 godina od rođenja i 20 godina od smrti istaknutog kompozitora, muzičkog teoretičara, pedagoga i kulturnog poslenika Berislava Popovića, održana je nacionalna konferencija sa međunarodnim učešćem *Difrakcije kompozitorskog, muzičko-teorijskog, pedagoškog i društveno-kulturnog stvaranja Berislava Popovića*. Konferenciju su zajednički organizovali Muzikološko društvo Srbije i Fakultet muzičke umetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu, u čijoj Svečanoj sali se odvijao ovaj trodnevni skup. Konferencija je obuhvatila raznovrstan program. Izuzev radnih sesija, program je sadržao i projekciju dokumentarnog filma „Berislav Popović: Životni kontrapunkt“ (režija Vladimir Milisavljević), Okrugli sto posvećen profesoru Berislavu Berku Popoviću nazvan *Sećanja* i koncert posvećen stvaralaštvu Berislava Popovića naslovljen *Sempre e con tutta la forza*. U okruglom stolu učestvovali su Popovićeve savremenici – nekadašnje kolege, učenici i studenti Petar Bergamo, Miloš Zatkalik, Dubravka Jovičić, Marija Koren-Bergamo, Ana Kotevska, Milan Mihajlović, Snežana Nikolajević, Miloje Nikolić, Nikola Rackov, Anica Sabo, Ivana Stefanović, Katarina Tomašević i Vesna Šouc. Program koncerta održanog u Sali Beogradske filharmonije činila su sledeća Popovićeve ostvarenja: *Varijacije za klavir* (Uki Ovaskainen, klavir), *Gudački kvartet* (Gudački kvartet *Difrakcije*), *Igra senke* za duvački kvintet (Novosadski duvački kvintet) i *Balada* za gudače (Gudački orkestar *Academia concertante*, dirigent Dragana Jovanović). Radne sesije su zapremile dva dana. Izloženi radovi pokrili su sve četiri ključne oblasti razgranatog delovanja Berislava Popovića. Najveći broj izlaganja bio je posvećen Popovićevoj muzičko-teorijskoj delatnosti te će u nastavku biti prikazani radovi u kojima je osvetljena navedena grana Popovićeveog rada.

Muzičko-teorijski opus Berislava Popovića obuhvata nekoliko napisa, među kojima se ističu: habilitacioni rad *Tipovi oblika kod savremene muzike* (1967), stu-

dije *Konstitucija muzičkog dela* (1979), *Oblik u muzici XX veka* (1985) i *Muzička forma ili smisao u muzici* (1998). Otisnu tačku svih izlaganja na konferenciji predstavljao je najpozniji među ovim spisima, u kojem je postavljena, teorijski razrađena i obrazložena, i na brojnim kompozicijama različitih stilskih epoha proverena, teorija o konstrukcijskoj univerzalnosti muzičke forme. Budući da je posredi prva publikacija na srpskom jeziku u kojoj je formulisana i naučnom aparaturom u potpunosti dokazana jedna *formalna teorija*, sasvim je razumljivo što je ova studija podstakla brojne teorijske uvide.

U skladu sa Popovićevim interdisciplinarnim pristupom u tumačenju muzičke forme, u predstavljenim radovima diskutovani su kako specifično muzički tako i vanmuzički domen njegove formalne teorije. U polju *oko* muzike mogla su se uočiti dva horizonta gledanja. Jedan proističe iz tačaka gledišta samog Popovića, dok su drugim autori otvorili pitanja koja – iako u Popovićevoj studiji nisu eksplicitno pokrenuta – po svome duhu ipak jesu bliska karakteru njegove teorijske i naučne misli. S jedne strane, budući da se Popović u objašnjenju međusobne uslovljenosti muzičke forme i muzičke građe oslonio na fizičko tumačenje međuzavisnosti geometrije i sadržaja prostor-vremena, Marko Popović, fizičar i sin Berislava Popovića, ponudio je čitanje prethodno pomenute studije iz perspektive moderne fizike. U fokusu dr Popovića bio je ključan period paradigmatičke promene u shvatanju fizičke realnosti na prelazu iz XIX u XX vek, odnosno promena ispoljena u odmaku od klasične Njutnove (Isaac Newton) fizike ka Opštoj teoriji relativnosti Alberta Ajnštajna (Albert Einstein), kada je teorijski dokazana međuzavisnost geometrije i sadržaja prostor-vremena.

S druge strane, Miloš Zatkalik i Nemanja Sovtić govorili su o temama koje se čitaju na marginama ili „između redova“ Popovićeve studije. Miloš Zatkalik, prevodilac Popovićeve studije na engleski jezik i dugogodišnji profesor na predmetu Muzički oblici na Fakultetu muzičke umetnosti, u svom izlaganju je pošao od napomene o fleksibilnosti same Popovićeve misli koja se, jednom kada je muzičko-analitičko blisko čitanje iscrpljeno, slobodno otiskuje ka oblastima lingvistike, teorije relativnosti, neuronauka i brojnih drugih oblasti. Sledeći tu slobodu, Zatkalik je u Popovićevoj dominantno strukturalističkoj orijentaciji istakao autorovo interesovanje za akciju (*energeia*) podjednako koliko i za čin (*ergon*), ukazao na odmak od kartezijanskog ka topološkom prostoru u kojem, zahvaljujući invarijantnim svojstvima transformacija muzičkog prostor-vremena, egzistiraju muzičke univerzalijske, interpretirao muzičku formu iz ugla Delezovog koncepta virtuelnog, ukazao na fenomenološke okvire Popovićevog pristupa i, na kraju, Popovićevu definiciju značenja u muzici kao „sposobnosti formalne jedinice da uđe u jedinicu na višem hijerarhijskom nivou“ tumačio iz perspektive distinkcije između aktualnosti i potencijalnosti, zastupljene u teoriji društvenih sistema Niklasa Lumana (Niklas Luhman).

Nemanja Sovtić je pisao o pojmu muzičkog diskursa u svetlu teorijske prakse Berislava Popovića. Uoprednom analizom načina na koje su u ovoj publikaciji

tumačeni osnovni muzičko-teorijski pojmovi (muzički tok, muzička forma, muzičko delo, muzički materijal/građa, muzički jezik), te i različitih određenja pojma muzičkog diskursa, Sovtić je ukazao na funkcionalnu bliskost između onoga što Popović naziva „muzički fonološki kod“ na planu muzičkog jezika i onoga što Mišel Fuko (Michel Foucault) opisuje kao pravila obrazovanja diskursa. Iako je uočio paradoks između težnje ka teorijskoj univerzalnosti u studiji muzičkog teoretičara i fokusa na diskurzivno određene singularnosti u napisima francuskog filozofa, Sovtić je zaključio da se između muzičkog jezika, onako kako ga opisuje i razume Popović, i muzičkog diskursa može postaviti znak jednakosti. Popovićev naglasak na uvek individualnom ispoljavanju dinamične međuzavisnosti delova muzičke forme i uticaja koji njihove međusobne relacije imaju na estetski doživljaj slušaoca samo je dodatna potvrda značaja koji singularnost ima u njegovoj muzičko-teorijsko-analitičkoj građevini.

Čisto muzički domen formalne teorije Berislava Popovića bio je u fokusu tri studije: jedne više teorijskog karaktera i dve više analitički orijentisane. Federiko Ekhart (Federico Eckhardt), profesor Nacionalnog univerziteta umetnosti u Buenos Ajresu i jedini inostrani učesnik konferencije, govorio je o ulozi muzičkog materijala kao svesnog pretkompozicionog izbora u generisanju muzičkog toka. Ishodište njegovog izlaganja činila je Popovićeva napomena da u muzičkom toku „kombinacija čitavog niza izabranih muzičkih elemenata uslovljava izbor drugih elemenata“. Na osnovu tvrdnje Igora Stravinskog o otporu koji pretkompozicione zalihe, poput objekata, pružaju kompozitoru, Ekhart je govorio o naporu sa kojim muzički tok prevazilazi ovaj otpor, kao i o tome kakav trag on ostavlja na sam muzički tok.

Anica Sabo, nekadašnja asistentkinja i najbliža saradnica profesora Popovića na predmetu Muzički oblici, osvetlila je ispoljavanje i delovanje simetrije u muzičkom toku. Osnova rada Anice Sabo bila je Popovićeva teorijska eksplikacija fenomena muzičkog toka i shvatanje da simetrija, uz ekvivalenciju i interakciju, ima ključnu ulogu u razumevanju i tumačenju celovitosti muzičkog dela. Polazeći od navedenih postavki, Sabo je teorijski, metodološki i analitički (na primeru drugog stava *Drugog koncerta za klavir i orkestar* Bele Bartoka /Béla Bartók/) razradila i produbila ispoljavanje simetrije u muzičkom delu stavljajući poseban fokus na razumevanje simetrije u uslovima nepotpune ekvivalencije i evolutivnog principa odvijanja muzičkog toka.

Mirjana Zakić je u svom radu pošla od podudarnosti između Popovićevog teorijskog koncepta strukturnog težišta u ulozi „znaka raspoznavanja strukture“, s jedne, i etnomuzikološkog teorijskog koncepta morfološke dominante, s druge strane. U njenom fokusu bilo je analitičko i semantičko sagledavanje aktivnosti (protoka) primarnih i sekundarnih elementa u muzičkom toku instrumentalnih narodnih melodija. Analitički uzorak predstavljale su melodije koje izvodi Dobrivoje Todorović, izvođač na aerofonim instrumentima i pedagog u procesu usme-

nog prenošenja izvođačkog umeća. Analiza je pokazala korelaciju između vida i stepena aktiviranja pojedinačnih muzičkih elemenata ili grupe elemenata, s jedne, i instrumentalnih žanrova i konteksta u kojem se oni realizuju, s druge strane.

Muzičko-teorijska misao Berislava Popovića je na još dva načina figurirala u predstavljenim radovima. U izlaganju Milice Lazarević ključni koncepti Popovićeve kapitalne studije – energija, gravitacija, simetrija, ekvivalencija, granice i muzičko prostor-vreme – postali su svojevrsni muzičko-teorijski „talas“ koji se u relaciji prema odabranim kompozicijama „prelama“ u odgovarajući interpretativno-analitički pristup kompozicijama *Difrakcije* i *Medium tempus*. Pomnom analizom najpre teorijskog, a potom i muzičkog teksta, Lazarevićeva je zaključila da su svi ključni činioци Popovićeve muzičko-teorijske građevine istraženi na stvaralački način mnogo pre nego što su dobili svoje pisano uobličjenje.

Na kraju, u radu Ivane Perković dat je značajan prilog istoriji muzičke teorije u Srbiji. U nameri da sagleda način na koji se razumevanja muzičke forme u (digitalizovanoj) srpskoj periodici „dugog devetnaestog veka“ odnose prema teorijskim postavkama i tumačenjima Berislava Popovića, autorka je svojim istraživanjem obuhvatila dostupnu periodiku objavljivanu između 1869. i 1913. godine. Heterogeni pristupi muzičkoj formi su u izlaganju Perkovićeve sistematizovani u šest kategorija (forma u muzici i drugim umetnostima, muzička forma i obrazovni proces, srpska tradicionalna muzika i pitanja muzičke forme, muzička forma kao muzički žanr, kritički osvrti na formu u prikazima pojedinačnih kompozicija, nauka o muzičkim oblicima) i predstavljeni kako putem značajnih komparativnih uvida, tako i posredstvom niza citata iz do sada još uvek nedovoljno istraženih izvora.

Ako se poslužimo teorijskom terminologijom ranije pomenutog francuskog filozofa Mišela Fukoa, možemo reći da su muzičko-teorijski radovi izloženi na ovoj konferenciji jasno pokazali da Berislav Popović ima ulogu začetnika jednog sasvim posebnog tipa diskurzivnosti u muzičkoj teoriji u Srbiji. On tu ulogu ima ne samo zato što je proizveo „neiscrpnu mogućnost diskursa“ omogućivši grananje sličnosti u odnosu na svoj rad, već i time što je stvorio mogućnosti za pristupe koji se od njegovog rada razlikuju, a ipak mu istovremeno i pripadaju. Ta igra sličnosti i razlika koju Popovićev rad pokreće garant je same njegove aktuelnosti i relevantnosti, a konferencija *Difrakcije kompozitorskog, muzičko-teorijskog, pedagoškog i društveno-kulturnog stvaranja Berislava Popovića* predstavljala je značajnu priliku da se o toj dvostrukosti progovori.